

הנחות יסוד מוטעות ומה הן עושות לתלמידים¹

סיפור מסגרת:

אי שם בשנות התשעים של המאה הקודמת התחולל, ולא בפעם הראשונה, ויכוח על תכנית הלימודים בתנ"ך בחינוך הדתי. הוחלט לעשות רפורמה ולבנות מבחן בגרות של יחידה אחת שיהיה קל וידידותי - מבחן בקיאות. יחידה ראשונה לבגרות עליה עונים כל התלמידים, הלומדים ברמת בסיס והלומדים ברמת מוגבר. רק פשט הפסוקים (כמעט). המבחן כלל בקיאות בשבעה מתוך ספרי התנ"ך: שמות ובמדבר (כולל רש"י) וכן יהושע, שופטים, שמואל א, שמואל ב, ומחצית ממלכים א' - כאמור, מבחן קל. זו הסיבה לכך שלא הוקצו לו שעות הוראה בתוך מערכת השעות הרשמית של המקצוע, שכן התפיסה הייתה שמדובר בחזרה על תכנים שנלמדו בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים והתלמידים יכולים ללמוד לקראת מבחן זה באופן עצמאי.

ואכן, אחרי מבחן הבקיאות היה תענוג להיפגש עם תלמידים ולראות את בסיס הידע הרחב שיש להם באירועים, במקומות ובאנשים. כיוון שהמבחן היה קל, אתגרו את הנבחנים בהמון שאלות עם מעט זמן לענות עליהן, כך שאי אפשר היה להסתמך על דפדוף אלא על בקיאות אמיתית. יתר על כן, היה נדמה שגם הציונים של המבחן ממש מוכיחים את צדקת הדרך, ממוצע של 70 נחשב לכל הדעות ממוצע סביר בבחינת בגרות.

עד כאן התיאוריה

באופן מעשי בכל בתי הספר הקדישו זמן להוראת פרקי הבקיאות, מי פחות ומי הרבה-הרבה יותר. בלימוד מעמיק יותר התבררו הנתונים הבאים: המבחן אכן קל - 40% מן התלמידים המסיימים בסופו של דבר חמש יחידות תנ"ך קיבלו במבחן הזה מעל 85 - שזה נחשב ממוצע ממש גבוה. אבל, מבין התלמידים המסיימים בסופו של דבר שלוש יחידות תנ"ך (שרובם תלמידים מן הפריפריה, מן המקיפים) 40% נכשלו במבחן הזה והיו צריכים לחזור עליו עד ארבע פעמים על מנת לעבור אותו. זוכרים, זו יחידה ראשונה, קלה, ממש פשוטה, לא צריך להקדיש לה זמן בכתה בכלל, התלמידים יכולים לעשות אותה לבד.

המורים של התלמידים מן הפריפריה צעקו חמס אבל לא הקשיבו להם, הממוצע הארצי היה גבוה יחסית כי הוא כלל את האחוזים של המצטיינים והנכשלים גם יחד ולא שיקף את המציאות המרה בקרב האוכלוסיות הרחבות של החמ"ד.

המורים של הפריפריה תיארו את המציאות העגומה של עבודתם: "אתם מבינים בכלל מהי המשמעות של הכישלון הזה? תלמידים לומדים במשך שנה שש שעות שבועיות לקראת מבחן הבקיאות, חזרות, מרתונים ובסוף מגיעים למבחן הבגרות הראשון שלהם, ופוגשים מבחן עם המון שאלות, מעט זמן ו... נכשלים. בחורף הקרוב, במקום ללמוד את החומר של כתה י"א, אנחנו עסוקים קודם כל בלהרים אותם מן הדיכאון ולעורר אצלם מוטיבציה לנסות להתמודד בכלל עם תנ"ך ואח"כ להכין אותם שוב למבחן הבקיאות במועד חורף. לא פעם הם שוב נכשלים וצריכים לחזור על המבחן שוב במועד קיץ. עד אז הם כבר הבינו שתנ"ך זה לא בשבילם". מבחן הבקיאות היה המבחן שסטטיסטית, תלמידים חזרו עליו הכי הרבה פעמים במערכת החינוך באופן כללי, ואחוזי התלמידים בחמ"ד שתנ"ך היה מקצוע הכישלון שלהם היה גבוה במיוחד. מעניין היה לראות שבמבחני ההמשך לבגרות, שהיו מבחני עיון ונחשבו קשים יותר עלה אחוז התלמידים המצליחים,

¹ ד"ר מירי שליסל כיהנה כמפקחת על הוראת התנ"ך בחמ"ד בשנים 2011-2015 והובילה מהלך שינוי תכניות הלימודים ותכניות הבחינה בתנ"ך, לאחר 20 שנה שלא חלו בהם שינויים.

למרות (ואולי בגלל) שהמבחנים לא היו מבחני בקיאות אלא מבחנים של עיון על תוכן בהיקף סביר ובלימוד מעמיק.

מה נוכל ללמוד מכאן?

קודם כל מתברר כי יש כאן חוסר הבנה עמוק ביחס ליכולות וצרכים של תלמידים. יש בחמ"ד תלמידים שבאים מבתי 'דוברי תנ"ך' (אם נקביל בפרפרזה לדוברי אנגלית אותם כולנו מכירים). ויש תלמידים שבאים מבתי שאינם 'דוברי תנ"ך'. תלמידים המגיעים מבתי 'דוברי תנ"ך' שמעו את הסיפורים הללו כבר בעבר, קראו אותם בפרשת שבוע, דיברו עליהם סביב שולחן שבת. הגיבורים והמקומות מוכרים להם, ועבורם מבחן הבקיאות מתכלל ידע שקיים אצלם בתפוזות וכעת מתארגן בתוך המגירות הנכונות בראש. לתלמידים הללו בקיאות היא ברכה של ממש. אולם תלמידים שבאים מבתי שאינם 'דוברי תנ"ך' לא תמיד מכירים את הסיפורים מן הבית, לא תמיד קוראים באופן קבוע את פרשת השבוע. כשהם נתקלים בסיפורי התורה או נביאים ראשונים, כשהם לומדים למבחן הבקיאות, לעיתים זו הפעם הראשונה שהם שומעים את הסיפורים. אין להם בראשם את המגירות שלתוכן יכול התוכן הזה להכנס והם הולכים לאיבוד ביחד עם כל הידע העצום הזה. המחקר בחינוך מלמד אותנו שהבנה בנויה כמו רשת ותוכן צריך לקשר למושגים אחרים, או כמו שמנסח זאת פרופ' יורם הרפז: *"להבין דבר מה פירושו למקום אותו בהקשר... המובן אינו נמצא בדבר עצמו אלא בהקשר שלו"*.² תוכן שנלמד בלי ההקשר פשוט לא נקלט על ידי תלמידים ואי אפשר לסמוך על קיומו של ההקשר הזה אצל תלמידים, צריך ליצור אותו.

מבחן הבקיאות היה דוגמא לעיוורון המערכת למצוקתם של תלמידים פריפריאליים. הוא לא רק הגדיל פערים, אלא גם שכנע את התלמידים הללו שאין להם חלק ונחלה בתנ"ך וזהו כבר עוול חמור הרבה יותר.

הנחת יסוד נוספת מונחת בקיומו של מבחן בקיאות. זוהי ההנחה שקודם כל התלמידים צריכים הרבה מאד ידע לפני שיוכלו לומר משהו על התכנים שלמדו. כדאי להבהיר: ברור שקודם כל יהיה ידע בסיסי לפני הדיון, אבל לעיתים מושקעים בו כל כך הרבה זמן ואנרגיות, והוא כל כך לא קשור ומעניין שהתלמידים מתייאשים. לעומת זאת, לכל תלמיד, כמו לכל אדם, יש משהו להגיד על סיטואציות קיומיות, אם נקודת המוצא ללמידה מתחילה בשאלות של התלמידים ובעולמם, השאלות הללו מגרות את החשיבה ואז הידע הופך להיות אינטרס שלהם, על מנת להיות מסוגלים לענות על השאלות. והדבר נכון ביחס לכל התלמידים בכל הרמות ובכל השכבות. לתת לתלמידים חלשים להשקיע שעות ארוכות בשינון תוכן לא מוכר, לא מקושר וגם כתוב בשפה מורכבת, בהנחה שרק כשיהיה להם את כולו יוכלו להביע את דעתם, זו טעות שגורמת לרובם להתייאש עוד לפני שמגיעים לחלק המרתק של המשמעות ולהתנכר לתוכן הנלמד ולתהליך הלמידה גם יחד. (ניתן למשל דוגמא לכך: אם באים ללמד על חטא האדם הראשון בגן עדן, אפשר לפתוח בשאלה, מה מפתה אותנו לעשות משהו אסור – בנושא זה אין ספק שלכל תלמיד יש מה לומר, ואז אפשר לפנות לפסוקים ולחפש את המקום הראשון בו מתאר התנ"ך פיתוי ואת הדרכים בהן משתמש הנחש וכו' וכו').

² הרפז, הבנה מרושתת, בתוך: להבין הבנה ללמד להבין, תל אביב 2016, עמ' 77-94.

אז מה נעשה?

ב-2011 הוקמה ועדת מקצוע חדשה להוראת התנ"ך בחמ"ד.³ ועדת המקצוע שינתה את תכנית הלימודים באופן משמעותי. היקף הפרקים הנלמדים הצטמצם והועמק הלימוד בפרקים שנבחרו. את אותם הפרקים הכי מרתקים בתנ"ך (נביאים ראשונים) שעד כה למדו בבקיאות החלו ללמד בהעמקה מתוך כוונה לתת למורים ולתלמידים את האפשרות ליהנות מן הלימוד, ליצור הקשרים ברורים והבנה, במקום לרוץ בחומר על מנת להספיק. המבחן הפך להיות ידידותי וכלל גם סעיפים שדרשו חשיבה ולא רק ידע. התברר כי, 'הפלא ופלא', גם לתלמידים חלשים יש יכולת לחשוב ולעיתים הסעיפים של החשיבה הביאו אותם לציונים גבוהים יותר מאשר סעיפי הידע.

לא אשכח את הטלפון של מורה שצלצל נרגש אחרי שהתלמידים שלו יצאו מן המבחן עם תחושת הצלחה, ושוב אחרי שהתקבלו בבית הספר הציונים: "זו שנה ראשונה שאף תלמיד לא נכשל, הם מרגישים שהם יודעים איך ללמוד ומסוגלים לעמוד במשימה. בשנה הבאה אני מתחיל ללמד בתחילת השנה בראשית (התוכן של כנה י"א), ולא חוזר אחורה!"

דרך אגב, סיפור דומה התרחש גם בבתי הספר היסודיים. בכתות ד' התקיים מבחן ארצי בתורה, כאשר באופן מסורתי הציונים בו היו נעו סביב 50. תארו לעצמכם, מורים מלמדים כל השנה תורה, התלמידים נבחנים ונכשלים וכך גם בשנה הבאה, ואף אחד לא נותן דין וחשבון מדוע הציונים כל כך נמוכים? כאשר המערכת סוברת שזו הבעיה של התלמידים והמורים ולא בודקת מהי הבעיה של הבחינה?

בדיקת תכנית המבחן והשאלות שהיו בו, העלו כי הדרישות מן התלמידים לא היו מותאמות להבנה וליכולות של תלמידים רגילים במערכת רגילה (שאינה תלמוד תורה). בין השאר, נדרשו התלמידים ללמוד 80 (!) דיבורים מתחילים של רש"י, היקף לא סביר שכלל גם פרשנות קשה ומורכבת. הקושי וההישגים הנמוכים יצרו מתח ותסכול שלא תרמו (בלשון המעטה) לאהבת לימוד התורה. לאחר שינוי המבחן והפיכתו לידידותי יותר (למשל נכללו בו ציורים והבעה אישית של התלמידים), והכוונה מדויקת יותר למורים, עלו ציוני התלמידים, ובעיקר חל שיפור גדול ביחסם של המורים אל ההוראה ושל התלמידים אל הלמידה, שזהו הדבר החשוב ביותר אליו חתרנו. כמוכן שזה לא כל מה שעשתה ועדת המקצוע, אך זוהי דוגמא לשינוי התודעתי שגרר שינוי פרקטי-מהותי.

צריך לציין כי השינויים הללו היטיבו גם עם התלמידים החזקים 'דוברי התנ"ך' ובעלי היכולת, שכן הם פתחו פתח למורים שלהם ללמד בדרכים נוספות שלא היו בעבר. המורים הוזמנו לבנות עבור התלמידים תכניות ייחודיות ולהוסיף על הלימוד תכנים מעבר ללימודי החובה. בית ספר הקורא לעצמו אולפנה או ישיבה צריך ללמד יותר ממה שמלמד בית ספר מקיף, בלי קשר למבחני הבגרות.

והלקחים הלאה:

מערכת החינוך הדתית צריכה להיות עם הפנים לכל אוכלוסיות התלמידים. כאשר שותפים בוועדת מקצוע נציגים מובהקים של הפריפריה, המייצגים אוכלוסיות רחבות בחמ"ד, יכולה להבנות תכנית המכבדת את כל התלמידים ומאפשרת לכולם להגיע להישגים מתוך מאמץ ודרישה ראויים.

³ ועדת מקצוע היא וועדה של מומחים המלווה כל תחום דעת שנלמד במשרד החינוך. חברים בה בדרך כלל נציגי אקדמיה, נציגי מכללות להכשרת מורים, מדריכים, מנהלים ומורים. בוועדת המקצוע הזו היו שותפים גם מורים ומנהלים מן הפריפריה שייצגו את צרכי התלמידים שלהם והיוו גורמים מרכזיים בשינוי תכנית הלימודים והתאמתה לכלל האוכלוסיה.

תלמידים בכל הרמות ובכל הגילאים אוהבים תנ"ך ומתחברים לרעיונות הגדולים הנלמדים ממנו, בתנאי שמתייחסים אליהם בכבוד, נותנים להם את הזמן והיכולת ללמוד ודואגים שהלימוד יהיה בתוך הקשר והבנה ההולכים ונבנים לאורך כל הדרך.

תלמידים בכל הרמות ובכל הגילאים אוהבים לחשוב על תנ"ך ולא רק לשנן, שמחים ללמוד כדי למצוא משמעות ולא רק כדי להיבחן.

אנקדוטה לסיום:

בכתה י"א חלשה מאד, בבית ספר פריפריאלי, למדו התלמידות את הפסוק: "וְהָאֱמֹן בְּה' וַיִּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה". הן היו צריכות לעמוד על שתי הדרכים להבין את משמעות המילים: 'ויחשבה לו' - מי חשב למי את מה, לצדקה. תוך כדי עבודה הן עלו בעצמן על שני פירושים: הראשון (שהתברר להן אח"כ שזהו פירושו של רש"י): 'ה' חשב לאברהם את האמונה שהאמין בו, לצדקה, השני (שהתברר להן אח"כ שזהו פירושו של רמב"ן): אברהם חשב לה' את ההבטחה לבן שנתן לו, לצדקה.

ועל השאלה: איזה פירוש מדבר אל ליבך יותר, ענתה תלמידה: הפירוש של רש"י, משום שהוא אומר לנו שגם כשאנחנו רק מאמינים ואפילו לא הצלחנו לעשות הרבה, ה' כבר מחשיב לנו את זה. מתברר כי התאמה אין פירושה ירידה ברמה, כל תלמיד ותלמידה יכולים להגיע לרמה כזו של תובנה אמונית רעיונית דרך לימוד התנ"ך, אם מאפשרים למורים שלהם ללמד אותם בנחת ומאפשרים להם ללמוד מתוך שמחה, הזדהות ויכולת הבעה עצמית.